

Rezija in Rezijani.

Spisal S. Rutar.

Nred kakimi dvajsetimi leti se je bil hud boj po vseh javnih glasilih in tudi v Schmerlingovi lesenjači na Dunaji med *Predelom* in *Pontebo*. Napósled je zmagal italijanski vpliv in naredila se je po zeló ozki, plazom in povódnji vedno izpostavljeni dolini ob *Beli* (Fella) takó dragocena železnica, da je vsak kilometer nje proge pogótnil po jeden milijon. Italijani so hoteli pokazati, kaj znajo njih inženirji in naredili so železnico, ki vódi po ne-pretrganem redu predorov, viaduktov in mostov. Zató pa si vsakdo, ki ima le količkaj prilike, rad ogleda to prezanimivo progo in nobe-nemu Slovencu, ki potuje v Italijo, ali pa se od tam vrača v svojo domovino, ne bode žal, ako naredí mal ovinek čez *Pontebo*, da se sam prepriča o čudoviti izvršitvi pontafeljske železnice.

Z videmske postaje, kjer nam železnični blagajnik s šarlatanskim glasom ponuja vozne listke v vse večje kraje avstrijske države — samó v Pontafelj ne — odpelja se vlak počasi okoli mesta in se zavije proti severu. Na obeh stranéh se ne vidi družega, nego z vin-skim trsom preprežena in s turščico gostó posejana ravnina. Le redki so nizki hribci, s katerih se navadno belé graščine, ali pa tudi cerkve. Malih štacij in postaj je na tej progi prav veliko in vsakikrat, ko se ustavi vlak, prikažejo se železniški uradniki in vodiči, katerih uniforme so zeló podobne ónim naših postrežčkov, med njimi pa tudi itali-janski financarji s kratko suktnjo polno rmenih trakov. Vsi ti se prav prijetno pogovarjajo med seboj, in če vlak odide nekoliko minut po-zneje, zató se nikdo ne čudi in nikdo ne pritožuje, razven avstrijskih uradnikov na Pontafliji, ki morajo potem do Beljaka hitreje voziti, da popravijo storjeno zamudo.

Pri slikovito na položnem obrónku ležeči *Gemoni* se začenja Taljamentova dolina stiskati in ko se pripeljemo pod črno obzidje zgo-dovinsko takó važnega *Vencona*, nahajamo se že popolnoma med go-rami. Kmalu za tem opazimo, kakó se privije široki Taljament izmed karnijskih gorâ in vzprejema v svoj naróčaj hudomušno Belo. Pri mali štaciji *Piani* se odcepi na levo proti zahodu cesta za *Karnijo*, železnica pa nadaljuje svojo smér proti severu. Izstopivši iz prvega tunela ugledamo ravno pred seboj na nasprotnem brégu Bele, ki priteka tù iz kratke podolžne doáne od vzhoda, na nizkem holmci

precèj veliko cerkev z dvema zvonikoma, okoli nje in pa na desni spodaj v dolini cel kup belih hiš. To je staroslavna *Možnica* (Muzac), it. *Moggio*, nem. *Mosach*, nekdanja imenitna benediktinska opatija, katero je ustanovil palatinski grof koroški *Kocelj* (Chazelo). Ta je daroval namreč vsa svoja alodijalna posestva ob Beli tjagori do koroške meje oglejskemu patrijarhu z naročilom, naj ustanovi na njih omenjeno opatijo, kar je patrijarh Ulrik I. 1115. tudi storil, dodavši tej ustanovitvi še mnogo bogatih darovščin na Koroškem, Furlanskem in v Istri. Takó je nastala v Možnici jedna najslavnejših opatij na Furlanskem, druga za rogačko.

Možniški opatje so imeli po vsem porečji Bele — in torej tudi v Reziji — posvetno knéžjo oblast, cerkveno, civilno in mešano sodstvo s pravico na smrt obsojati, kakor poprej grof Kocelj vsled regalij, prejetih od nemškega cesarja. Opatija je imela pravico gozdov (lôva in sékanja drv), pravico vode (ribárjenja in zidanja málinov) in rudnikov, dovoljevala je sejme in tržne kraje, nadzirala je mere in javne poti, zlasti pa zborovanja vsega národa, ali pa hišnih gospodarjev v vsaki soseski. L. 1409. izpremenijo patrijarhi možniško opatijo v prosto komendo, katera se je dajala jednemu ali drugemu beneškemu prelatu. Pa tudi komendator je obdržal vse stare pravice opatov, t. j. cerkveno oblast je vršil s pomočjo svojih vikarijev (namestnih župnikov), posvetno s pomočjo oskrbnikov (gastaldov), sodno oblast pa s pomočjo šestih »priseženih móž«, ki so zastopali občine. Vse to je trajalo do l. 1777., ko je beneška vlada odvzela možniškemu komendatorjem vsakeršno posvetno oblast. Od tedaj je ponehala tudi njih oblast čez Rezijo in le v cerkvenem oziru je rezijanska fara še sedaj odvisna od možniške dekanije,

Skozi drugi dolgi tunel nas pripelje železni konj v zeló ozko kotlínico, kjer ugledamo okoli počrnelega zvonika kakih 130 hiš. To je štacija *Resiutta*, po slovenski *na Beli*. Po sredi vasi teče precejšnja rečica *Rezija*, čez katero drži 60 m dolgi most s petimi oboki od rezanega kamenja. Za vasjo se zavije vozni pot na strmo réber, ki se je kakor klin zagvoznilo daleč noter med Belo in Rezijo. Z rébri se spusti potem kolovoz zopet nizdolu ob južnem obrónku k vodi, in zdaj smo že v Reziji. To vam je kacic 15 km dolga, zeló stisnjena dolina z ne prestrmimi pobočji, po sredi katere teče izpod Kanina prihajajoča in po širokem pródnatem koritu tekoča Rezija. V njo se izliva od severne strani samó jeden večji potók, takoimenovani *Laški potok*, od južne strani pa trije, od katerih se najgorenji imenuje *Slovenji potok* (na novi specijalni karti »Mlinj potok«). Prava dolina je

vsa s peskom posuta in neobrasla. Človeška bivališča se nahajajo po malih ravninah in zložnih obrónkih 100—150 *m* nad dolinsko ravnino. Nad vasmí je še nekoliko obraslega svetá (senožéti in gozdi), potem začenjajo medli in strmi pašniki in nad njimi se vzdigajo popolnoma gola slemena polna melín in plazov. Zlasti divja in nepristopna je vzhodna podkaninska stran, kjer se vzdigajo gòrski velikani, kakor škrbasti zobje: *Skutnik* (1721 *m*), *Mala baba* (2162 *m*), *Vélika baba* ali *Babana* (2450 *m*) ter nad vsemi kraljujoča *Mali* in *Véliki Kanin* (2566 *m*, oziroma 2582 *m*).

Vsa rezijanska občina ima 120 *km*² zeló goratega, neplodovitega svetá, na katerem živi sedaj okoli 3740 duš. Cerkveno in politično središče Rezije se imenuje po domače *Ravnica* (na Ravenci), ki stoji nekako v sredi doline, 8 *km* vzhodno od Resiutte. Na ravnici je obzidan prostor s cerkvijo, farovžem in še dvema, trema hišama. Pravih vasij ima Rezija štiri, t. j. *Po Bjelê* ali Sv. Jurij na zahodu Ravnice, *Njive* in *Osejane* na jugu, *Stolbice* (Stolvizza) pa na vzhodu središča. Manjša selišča so še *Lipovac* (pri Ravnici), *Korita* (prav v znožji Kanina) in *Učeja* (Volčeja) v učejski dolini ob avstrijski meji. Posamezne raztresene hiše so pa tudi še: v *Križcih*, *Zamlinom*, *Na starem mlinu*, v *Kolišči* (Calisgo), *V gozdi* (Gost), v *Liščacê* (Lisciaza), *Pod rušti* (Rusces) in na *Gospodnici*.

Sicer pa imajo Rezijani še tudi mnogo takoimenovanih staj, t. j. poletnih bivališč, kjer daleč od vasi in visoko gòri po obrónkih letni čas prebije vsa družina pri svoji živini, in žanje travo ali kosi in nabira praprot za steljo. Na jesen pa se vračajo z živino ter nabrano pičo in stéljo zopet v svoje vasi.

Na glásu so rezijanska teleta zaradi posebno ukusnega mesá. Važnejše take staje se imenujejo: *Lom*, *Lomič*, *Kolk*, *Laški Kolk*, *Klin*, *Žamc*, *Slátina*, *Hlevac* (Clivaz), *Črna peč*, *Ronk*, *Karnica*, *Pri tamaru* (tamar = pastirsko selišče) i. t. d.

Hiše po Reziji so bile poprej zeló nizke in s slamo krite. V njih so imeli obokane kuhinje brez dimnikov. Sedaj pa že zidajo po italijanski navadi visoke, dve do trinadstropne hiše z žlébasto opeko pokrite. Ulice med hišami so zeló ozke, poti prav slabe in strme, skoro sáme kozje steze, ker Rezijani vedno le peš hodijo. Po vsi dolini se ne vidi vozá, pa tudi konja ali vola ne. Njive so takó majhne, da jih ni treba orati: obdelujejo jih le kar z rokó.

Prebivalci Rezije so visoki, krepki in zeló vztrajni ljudje začrnele barve. Samí o sebi pripovedujejo, da so prišli iz *Rušije* in za setó

tudi radi imenujejo *Rusijane*, ker *Rezijan* se glasi nekako zaničljivo. Njih prvi iz Rusije prišedši starejšina je bajè prebival na *Gospodnici* in od njegove oblasti je ostalo kraju imé. Italijanski pisatelji pa trdé, da so Rezijani prišli iz *Rhätije* in da bi se morali torej prav za prav »Rëtijani« imenovati. Nemec Bergmann, ki je mnogo pisal o rezijanski dolini, je tega mnenja, da so šele možniški menihi Rezijo naselili, isto-takó kakor so šentgallski menihi v Švici ustanovili Appenzell. On pravi, da so drvarji z bližnjega Bolškega posekali gozde in dali krajem imena v slovenskem jeziku. Pozneje pa so možniški menihi pošiljali svoje pastirje ob ugodnem vreméni za Rezijo navzgor in ti so se s časom stalno tam naselili.

Koliko je na tem resnice, določiti se ne more sedaj več. Izvestno je le toliko, da se ime *Rezija* pred ustanovljenjem možniškega samostana v zgodovini ne čuje imenovati. Možniški opatje so vladali Rezijanom deželni knezi in skrbeli tudi za njih dušne potrebe. Vender so imeli tudi Rezijani, kakor vsi drugi beneški Slovenci, svojo domačo ustavo, t. j. zbirali so se v »sosednje« ali posvetovanja. Imeli so štiri soseske: Sv. Jurij, Njiva, Osejak in Stolbica. Vse štiri pa so razpravljale svoje skupne občinske potrebe na travniku pred cerkvijo M. D. na Ravnici.

Tudi to ni znano, kdaj so dobili Rezijani svojega prvega, na Ravnici stanujočega duhovnika. Župnijski zapisniki sezajo le do l. 1590. nazaj. Vse družine, ki so zapisane v starih cerkvenih knjigah, živele so še v začetku tega stoletja. Slovenski priimki v Reziji so naslednji: Bilina, Bohač, Butul, Bobac, Brida, Falador, Hrug, Kus ali Kucus, Letič, Modot, Moznik (Mužnik), Piklič i. t. d. Mnogo je pa tudi italijanskih priimkov, n. pr.: Clement, Francon, Longhino, Palletto i. t. d.

Moški Rezijani se oblačijo po furlansko in so le redkokdaj domá, še čez zimo ne. Večinoma barantajo in krošnjárijó po sosednih deželah, kjer so se že mnogi stalno naselili in avstrijansko državljanstvo sprejeli, da lože opravljajo posel svoj. Zlasti izurjeni so kakor loncevézi in stavci steklenih šip. Rezijan s svojo visoko króšnjó, katero nosi na hrbtu takó, da se mu z zgorenjim delom na glavo naslanja, je po Goriškem in Furlanskem čisto navadna, stalna prikazen.

Časih spremljajo tudi ženske možá na barantanje in v takem slučaji nosijo vedno trebušast obrámen koš na hrbtu. Navadno pa se ženske dóma držijo in obdelujejo male kamenite njive in vrte. Po njih raste krompir, kapus in repa. Poleg tega je Rezijanom glavna hrana polenta s sirom. Svinjina ali govedina je v Reziji velika redkost.

Rezijanke so v obleki mnogo konservativnejše nego moški in nosijo še sedaj — vsaj tiste, ki ne hodijo v svet — črno prteno kijkljo do členov, s črnim pasom prepasano. To kijkljo imenujejo »čumažat« ali »čimežot«, beseda italijanskega izvira (»camiciotta«) ravno takó kakor naša kamižola. Na glavi nosijo Rezijanke barvano ruto, ob praznikih pa še zmerom belo péčo. To lepo preganjeno pokrivalo je na stráni takó zvezano, da pokriva le polovico glave in da na pol odkriti desni stráni roglji dóli visé in obrazu dajejo nekaj sinelega.

Pri vsem svojem siromaštvu so Rezijani radi veseli, zlasti o večjih praznikih, kakor n. pr. dné 1. vélikega travna, god sv. Vida, sv. Jurija, sv. Ivana in sv. Florijana. Prvi dan vélikega travna se praznuje brez petja in plesa, ali toliko bolj se pa pleše o drugih praznikih. Rezijani imajo svoj poseben ples, »rezijanka« imenovan, kateréga so pred kakimi tridesetimi leti še sploh plesali po vsem Tolminskem. Pri tem plesu se postavijo moški in ženske vsak v svojo vrsto, jedna nasproti drugi. Med plesom se prebližujeta vrsti jedna drugi in se zopet oddaljujeta. Zatem zaplešejo pari nekoliko na mestu in se postavijo v pravo, jugoslovansko kolo, tja in sem premikaje se. Napósled se zvrsté pari jeden za drugim, kakor pri »polonaisi« in plešejo po $\frac{2}{4}$ taktu. Med plesom pojó svoje najlepše domače pesmi, n. pr.:

»Ti lepa moja rokica,
Jaz sem te zmerom ljubil,
Kako ti si mene zabila
Na to dobro, ki sem ti htíl.
Dober večer, dobro noč
Za spet se vidit' drugo noč.«

Ali pa:

»Ko bi jaz bil vedel,
Da ena taka ti 'maš bit',
Jaz te bil rajši te ustrelit'
A nikolj s tabo romonit' (= govoriti).
Dober večer, dobro noč« i. t. d.

O sv. Ivanu so še pred kratkim zažigali krese in okoli ognja plesali, prepevaje pesem:

»Pršou je kries, pršou je kries,
Gori drvo, gori lies, tridlajlaj!
Pršou je kries kosovez,
Gori trava, gori vez, tridlajlaj!«

Rezijani govore še vedno svoje posebno slovensko narečje, ali v pismu se poslužujejo pa izključno le italijanščine. Njih govorica je polna italijanskih izrazov in se odlikuje po velikem številu temnih ali

gluhih glasov: *ö, ii, oe, y* i. t. d., katerih skoraj ni mogoče s črkami ponoviti. Njih najnavadnejša kletvica je: *Màladüna* (= preklet). *Nücaj pamet . . .*

Ruski prof. Baudouin de Courtenay je studiral l. 1873. tudi rezijanski dijalekt in napisal o njem razpravo: »Opit fonetiki rezijanskih govorov« ter »Rezijanskij katechesis« (Varšava, E. Wende & C.). Po njem slóve rezijanski Oče naš tako-le: »Očá náš, ka ste to u nebe, svetô bodi vaše ime, pride h nan vaša krajuška (!), bodi zdilana vaša volontat takoj to u nebe pa še na zemjê; dajte nan naš vsakidanji krôh anu odpôstite nan naše dolge, takoj mi odpušćamo našin dužniken, anu ne zapejite nas te u tentaciòn, ma vibranite nas od hudàga (krivaha). Taku bodi!«

»Češčena si Marija« slóve:

»Saludana bodite Maria, punčaka gracije. Gospud je z vami, žignana vi ste ta mi ženami, anu žignan je ta sad od vašiga žvota, Ježuš. Sveta Maria, mati od Boga, prosite za nas grišnike injan anu tou to oro od naše smarti. Taku bodi! Na ime od oče, 'nu od sinu anu od svetaga duha!«

Znano je, da so za Napoleonovih vójen potrebovali na Furlanskem Rezijane za svoje tolmače in da so se ruski kazaki zeló začudili, ko so slišali malone svoj jezik iz ust ljudij, ki so v gorki Italiji naseljeni. Tega slučaja se spominjajo še italijanski pisatelji z nekakim ponosom na domovino svojo.

Véla róžica.

Poglede na róžico vélo
Upirajo rósne oči:
Spominja srcé osamelo
Na srečne minule se dni.

Kes, véla je róžica zala,
In vélo je moje srcé:
Devica, ki cvetko je dala,
Počiva že v krilu zemljé.

A kaj li nadalje bi tožil?
Ohranim svoj véli si cvet,
Na zvésto srcé ga položil,
Ko tožen zapušćal bom svet! y.

